

Kürdistan'da Doğa / Ekoloji Katliamı

Serhat Arslan*

“Doğa üzerindeki egemenlik, insan üzerindeki egemenliği getirir”.

Max Horkheimer

Her ne kadar sınırları konusunda tam bir uzlaşma olmasa da günümüzde neredeyse hiç kimse Kürdistan'ın egemen devletlerce (Türkiye, Irak, İran ve Suriye) dört parçaya ayrılarak paylaşıldığına itiraz etmiyor. Bu yazıda da egemen devletlerce paylaşılan Kürdistan'ın Türkiye sınırları içinde kalan kısmı, Türk devletinin, egemenliğini güçlendirmek ve kalıcı hâle getirmek için uyguladığı politikaların doğa ve/veya ekoloji üzerinde yarattığı tahribat ele alınacaktır. Çünkü doğa ve/veya ekoloji, Kuzey Kürdistan (Türkiye Kürdistanı)¹ özelinde devlet için egemenlik sağlama bağlamında stratejik bir alan iken Kürtler için stratejik olmakla birlikte hayatlarını idame ettikleri coğrafya olduğundan fazlasıyla önemlidir. Türk devleti açısından doğaya, özellikle de dağlara hâkim olmak, Kürtler üzerinde kuracağı egemenliğin ön koşulu gibiyken, Kürtler içinse Kürdistan coğrafyasının büyük bir parçası olan dağlar, her isyan ettiklerinde veya devletin katliamlara varan uygulamalarından kurtulmaya çalıştıklarında çıktıkları/sığındıkları neredeyse tek adres olmuştur. Nitekim Kuzey Kürdistan'daki son büyük isyanın, PKK'nin merkezinin de Zağros dağlarının önemli bir parçasını oluşturan Kandil dağları olması bu bağlamda oldukça anlamlıdır.

* Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyoloji Yüksek Lisans.

1 Bundan sonra okumayı kolaylaştıracağı için Kuzey Kürdistan ya da Türkiye Kürdistanı yerine sadece Kürdistan ve burada yaşayan Kürtleri tanımlamak için ise sadece Kürtler kullanılacaktır.

Umumi Müfettişlik'lerden (1927) OHÂL'e (1987) Kürdistan'da Doğa / Ekoloji Katliamı

Cumhuriyetin kurulmasından hemen sonra Türkler ve Kürtler arasındaki zımnî mutabakat sona ermiştir.² Bu 'zımnî mutabakatın' sonunun 1924 Anayasası ile başladığı söylenebilir. 9 Mart 1924'te, 1924 Anayasası'nın gerekçesi yine aynı tarihli anayasada şöyle açıklanmıştır: "Devletimiz milli bir devlettir. Çok milletli bir devlet değildir. Devlet Türk'ten başka bir millet tanımaz".³

Homojen bir Türkulus devleti şeklinde kurgulanan Türkiye Cumhuriyeti'nin önündeki en büyük engel, devletin de tanımayacağını deklare ettiği millet olarak Kürtler kalmıştır. Ermeniler 1915'te soykırımla sonuçlanan uygulamalar neticesinde "temizlenmiş", aynı dönemde yoğunlukla Batı Anadolu'da bulunan Rumlar resmi-gayriresmi yollarla ülkeden çıkarılmış ve çıkarılmalarına 1922'de Yunanistan'la yapılan mübadele antlaşmasıyla devam edilmiştir. Dolayısıyla devletin ve milletin "bölünmez bütünlüğü"nü tehdit eden temel topluluk olarak görülen Kürtler devletle karşı karşıya kalmıştır. Kürtlerin özellikle 1924 sonrası tanınmamaya / yok sayılmaya karşı ilk başkaldırıları da gecikmeyecek ve 1925 sonrasında Şeyh Said önderliğinde isyan edeceklerdir. İsyanın bastırılmasına yönelik tedbirlerden oluşan ve neredeyse günümüze kadar devlet politikalarının temel metni olan Şark Islahat Planı 8 Eylül 1925'te Bakanlar Kurulu'na kabul edilir. Planın hazırlanmasında etkili olan ve planın içeriğine yönelik rapor hazırlayan Çankırı Mebusu ve Meclis Başkanı Abdülhalik Renda raporunda, Şeyh Said isyanının din perdesi altında tamamıyla milli bir hareket olduğunu söyler. Ona göre Şark Islahat Planı'nında yapılması gereken bu isyanla birlikte ortaya çıkan milliyetçi düşünceler ve 'Kürtçülük'ün önünün alınması ve engellenmesidir.⁴ Şark Islahat Planı'nın nasıl olması gerektiğine yönelik diğer bir rapor ise Dahiliye Vekili Cemil Uybâdın tarafından hazırlanır. Uybâdın raporunda, Kürdistan (raporda Şark olarak geçmektedir) "Umumi Valilikle ve müstemleke (sömürge) usulüyle idare edilmelidir" ifadesini kullanır ve planın buna göre düzenlenmesi gerektiğini söyler.⁵

Türk devletinin Şeyh Said İsyanı'nı bitirmeye yönelik uyguladığı baskılar bu süreçte kabul edilen Şark Islahat Planı ile hız kazanır ve isyan bastı-

2 Yayman, Hüseyin. 2011. *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, Ankara, Seta Vakfı Yayınları, 53-54.

3 Akçura, Belma. 2009. *Devletin Kürt Filmi*, İstanbul, New Age Yayınları, 60.

4 Raporun tamamı için bkz., Bayrak, Mehmet. 1993. *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri*, Ankara, Öz-ge Yayınları, 452-467.

5 A.g.e., 467- 480.

rılır. Plan, her ne kadar isyanın bastırılmasından önce kabul edilse de aslında sonraki süreçte uygulanacak politikaların genel çerçevesini oluşturduğu söylenebilir. Şark Islahat Planı ile birlikte Türkiye 5 umumi müfettişliğe ayrılır ve 5. umumi müfettişlik şu bölgeleri kapsar: Hakkari, Van, Siirt, Bitlis, Malatya, Muş, Elazığ, Dersim, Genç (Bingöl), Ergani (Diyarbakır), Beyazıt (Ağrı) vilayetleri ile Pülümür, Hınıs, Kiğı kazaları.⁶ İsyanın bastırılmasından sonra devlet Kürdistan'daki hakimiyetini sağlamak için yoğun baskı ve operasyonlar düzenlemeye başlar. Operasyonlar daha çok 5. Umûm Müfettişliği'nin alanına giren ve direnişin en yoğun olduğu bölgelerde gerçekleştirilir.⁷ Buralarda ise özellikle dağlık ve ormanlık alanlar öncelikli hedeflerdir. Çünkü isyancılardan geriye kalanlar ve devlet baskısından kaçanlar buralara sığınmıştır. Dolayısıyla çoğunlukla dağ eteklerindeki köyleri, dağları (mağaraları) ve ormanlık alanları tahrip etmek ya da yakmak Kürtleri zapturapt altına almanın ön koşulu olarak görülür. Nitekim Genelkurmay Başkanlığı resmi yayını olarak 1972'de basılan *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)* adlı kitapta Şey Sait İsyanı'ndan sonra, 1927 yılı yaz aylarında ve özellikle Eylül ayında, Şarkın ıslah edilmesi çerçevesinde, Hani, Lice, Silvan ve Bicar dolaylarında askerin nasıl müdahalelerde bulunduğu açıkça belirtilmiştir:

Bazı köylerin müfrezeler gelmeden boşaltıldığı görülmüş, bunun üzerine köye muhit olan arazi kısımlarının da dikkatle araştırılmasına zorunluk hasıl olmuş, tarlalar, odun, saman, ot yığınları, ormandaki inler, mağaralar, komlar tamamen araştırılarak perakende bir surette buralara sığınan çoğu erkek, kısmen de kadın ve çocuklardan ibaret kümeler toplattırılmıştı. Yakalanan bu şahıslar arasında kadınlar tecrit edilerek, silahı ile tutulan ve eşkiya ile ilişkisi olduğu anlaşılanlar hemen kurşuna dizilmişti.

Bundan sonra ahali tarafından esasen boşaltılmış olan köyler (Botyan, Mürtazan, Zergezor bölgesinde miktarı 22'ye yükselen köy) eşkiya ile tamamen birlikte olduğu kesinlikle anlaşıldıktan sonra yakıldı... Kül haline gelen saman yığınları arasında mukadder [belirlenmiş] akıbetine uğrayan birçok eşkiya avanesinin cesetleri teşhis edildiği gibi, takip müfrezeleri buraya yaklaştığı sırada, elinden silahını atarak kendine masum hâl ve tavır veren, birçok kimseler dahi yakalanarak hemen imha edildiler. Tanınmış elebaşlardan Hartalı Sabri de müfrezeler tarafından yakalanarak öldürülmüş, Süpülük Dağı'nın taranması sırasında, Ömer Faro çetesine

6 Şark Islahat Planı'nın tamamı için bkz. Akçura, Belma. 2009. *Devletin Kürt Filmi*, İstanbul, New Age Yayınları, 50- 58.

7 Umûmi Müfettişlik'lerin alanına giren iller farklı dönemlerde değişiklik gösterse de devlet politikalarının buralarda yoğunlaştığı söylenebilir. Umûmi Müfettişlikler ve bu müfettişliklerin alanına giren iller için bkz. Koçak, Cemil. 2010. *Umûmi Müfettişlikler (1927-1952)*, İstanbul, İletişim Yayınları.

mensup 49, Emin Miko çetesine mensup 6 silahlı ve 39 silahsız, Kaçavare ormanlarında yine Emin Miko'ya mensup 4 silahlı 12'si silahsız şaki [haydut] tutularak öldürüldüler. Asilerin terkettiği hayvan sürüleri müsadere edilerek bir kısım erlerin et istihkakına karşılık birliklere verilmiş, çoğu Elazığ ve Diyarbakır'a gönderilerek mülki idareye teslim edilmiştir.

Güney birlikleri, bölgesinde yaptıkları taramalar sırasında meşhur Şaki Bicarlı Mustafa'nın avanesinden ormanlıklar içinde saklanmış 19 kişiye tesadüf ederek imha etmişler.

Bu safha hareketinin sonunda Kuzey ve Güney birlikleri tarafından Çotele Dağı'nın en yüksek tepelerine kadar yapılan taramalarla bütün meskun yerler araştırılmış, asilere yataklık ettikleri kesinlikle anlaşılan 60 kadar köy yakılmış, 450'ye yakın kişi öldürülmüş, bunlara ait olup güneye kaçırılmak istenen bütün sürüler ele geçirilmiştir...

Bu müsademede [çarşımada] bir Yüzbaşı ile dört er yaralanmış, eşkiya 10-12 kişi kadar zayıt vermişti. Bu köy ve civarı sonradan tamamen yakıldı...

Temri ormanlarında bu şekilde [devlet yanlısı görünüp direnişçilere yardım ederek], müfrezeleri kandıran ve sonradan firar edenlerden 38 kişi yakalanarak öldürüldü... Ve Hüveydan bölgesindeki bütün köyler kamilen [eksiksiz olarak] yakıldı.⁸

Kitabın yazılma amacı, giriş kısmında, “harp ve ayaklanma gibi müsbetlere gerçek ve görünür yönleri ile sebep olan faktörler karşı tedbirlerle [nasıl] yok edil[ir]”in anlaşılması olarak ifade edilmiştir. Anlaşılacağı üzere kitap ilerde çıkacak bir “sorun” için deneyim aktarımında bulunmaktadır. Nitekim daha sonra görüleceği gibi konu bağlamında 1920'ler ve 30'larda gerçekleştirilenler 1990'larda daha sistematik ve yoğun bir şekilde uygulanacaktır. PKK isyanını bastırmak için devlet neredeyse yüz yıllık bir gelenek hâline getirdiği Kürdistan coğrafyasının tahribatına bu dönemde daha da ağırlık verecek ve doğa tahribatına “güvenlik barajları” yapmak gibi farklı boyutlar katacaktır. Doksanlı yıllara geçmeden önce Türk devletinin Kürdistan'ın farklı yerlerinde ve farklı tarihlerdeki benzer uygulamalarını hatırlatmakta fayda var. Bu hatırlatma, aslında olağanüstü hâle işaret eden bu uygulamaların Kürtler ve Kürdistan için nasıl da olağanlaştırıldığını ve bunun devlet tarafından nasıl da süreklileştirildiğini göstermesi bakımından son derece önemlidir. Çünkü doğa üzerinden süreklileştirilen tahribat ve yok etme sadece isyana katılanlar için değil aynı zamanda buralarda ikamet eden “sıradan” insanlar için de son derece yıkıcı sonuçlar doğurmaktadır. Çünkü “mekânın [doğa'nın

8 Hallı, Reşat. 1972. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Ankara, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, 240-244.

olarak da okunabilir] bir noktasındaki bir olay ya da bir şey yalnızca o noktada var olanlara gönderme yapılarak anlaşılabilir. Geçmişte, şimdi ve hatta gelecekte etrafında olan biten başka her şeyi içselleştirir”.⁹ Dolayısıyla Kürdistan'ın belli bir bölgesinde gerçekleştirilen ekoloji tahribatı aynı zamanda geçmişten geleceğe o bölgenin etrafında olup biten özellikle de geçmişe ait her şeye zarar vermektedir. Çünkü Halbwachs'ın da belirttiği gibi bir topluluğun geçmişi onu çevreleyen maddi ortamın içinde muhafaza edilir.¹⁰ Maddi ortam yok edilirken geçmişte yok edilmekte ve Türk devleti Kürdistan coğrafyasını katlederken aynı zamanda Kürtlerin kendi çevreleri içinde muhafaza ettikleri geçmişlerini dolayısıyla geleceklerini de yok etmektedir. Böylece Cumhuriyet döneminin önemli dâhiliye nazırlarından Şükrü Kaya'nın da dediği gibi “som Türk bir devlet hâline”¹¹ gelinecektir.

Türk devletinin, kendini “som Türk” hâle getirmek için Kürtler ve Kürdistan coğrafyası üzerinde gerçekleştirdiği “operasyonlar” 1930'lu yıllar boyunca devam etmiş ve 38'de Dersim katliamıyla neredeyse doruk noktasına ulaşmıştır. Devletin Dersim'de gün be gün gerçekleştirdiği insan ve doğa katliamı Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı'nın yukarıda adı geçen yayınında yoruma yer bırakmayacak şekilde açıkça dile getirilmiştir. Kısaca örneklemek gerekirse:

1 Temmuz 1938: Haydutların 5-6 bin tahmin edilen aile efradı İskisor, Ahpanos, Horan bölgelerindeki mağaralarda, dere tabanlarında, Sıprat mağaralarında saklanmakta..

21 Temmuz 1938: Haydutların sığındığı, ağızları mazgallı taş duvarlarla kapatılmış mağaralar, cesur askerlerimiz tarafından kuşatılmış, top ve makineli tüfek ateşinden başka, 25. alaydan gönderilen istihkam [siper ve askeri yapılar] müfrezesi tarafından tahrip kalıpları atılmak suretiyle mağaralar tahrip edilerek içindekiler öldürülmüş, can havli ile dışarıya fırlayanlar da ateşle imha edilmişti.

14 Ağustos 1938: 15. Tümenin 38. Alayı bölgesinde yapılan taramada Yılan Dağı'ndan Ali Boğazı'na inen derelerde 65 haydut imha edildi. 57. Alay Boğaz'dan içeri girdi ve iki mağarayı kuşatarak ateş altına aldı ve bombaladı. Bu müsademede haydutlar bir hayli zayıt verdiler...

16 Ağustos 1938: Bir tayyare filosu yanlarında sürüleri bulunan 500 kişi kadar bir haydut grubunu bombalamış, makineli tüfek ateşi altına almıştır.

9 Harvey, David. 2011. “Mekân-Zamanın Diyalektiği”, *Yeni Yüzyılda Diyalektik*, haz. Bertell Ollman ve Tony Smith, çev. Şükrü Alpogut, İstanbul, Yordam Kitap, 145.

10 Halbwachs, Maurice. 1950. *La mémoire collective*, Paris, Albin Michel, 209.

11 Akt. Bali, Rifat. 1999. *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 254.

12. Tümen 12 Ağustos'tan beri yasak bölge içinde ve dışında yaptığı arama ve taramada yer yer birçok haydutları imha etmiş olmakla beraber son direnen 170 kişiyi daha imha etmiş, bölgedeki köy ve tarlaları yakmıştı.

15. Tümen de aynı şekilde bölgesindeki birçok köylerde yaptığı arama sonunda 150 haydudu daha imha etmiş, köy ve tarlaları yakmıştı.

Tarama bölgesinde, 17 günde 7954 kişi öldürülmüş veya diri diri yakalanmıştır.¹²

Bütün bunlarla birlikte son günlerde ortaya çıkan belgelere göre Dersim Katliamı'nda zehirli/kimyasal gaz da kullanılmıştır.¹³ Kitle imha silahı olarak da adlandırılan zehirli/kimyasal gazın insanlarla birlikte bütünen doğayı da yok ettiği bilinmektedir. Ve devlet, kimyasal gazları kullanacak askerleri eğitmek için kurslar açarak bunun sadece anlık bir şey olmadığını, bilinçli, sistematik ve ileriye dönük olduğunu da göstermiştir. Nitekim daha sonra görüleceği üzere benzeri durumlar doksanlar ve 2000'li yıllarda da gerçekleştirilecektir.

Dersim Katliamı'ndan sonra Kürdistan'da görece hâkimiyet sağlayan devletin gerek Kürtlere gerekse de Kürdistan coğrafyasına bu şiddet dolu yönelimi 1980'lerin sonunda da tekrar edecektir. Bu kez daha sistematik ve yoğun bir şekilde görülecek olan devlet terörünün hedefi son Kürt isyanı olan PKK'nin bastırılmasına yönelik olacaktır.

Kürt ve Türk sol görüşlü kentli öğrenci çevrelerinde; bilhassa Ankara'da doğmuş siyasal bir hareket olan PKK,¹⁴ kırsal alanlarda partileşmiştir.¹⁵ Köylülerin bir kısmı kırsalda tutunan gerillalara mali kaynak kadar barınak, insan, lojistik ve bilgi de sağlamıştır. Köylülerin PKK'ye güç temeli ve güvenli bir sığınak sağlamaları, yerleşim bölgelerini çevreleyen ormanların gerillalara korunma ve saklanma imkânı vermeleri,¹⁶ bu bölgeleri devletin gözünde son derece önemli kılmıştır.

12 Hallı, Reşat. 1972. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924-1938)*, Ankara, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Resmi Yayınları, 432-480.

13 "Kürtlere yapılan katliamda şok belge!" 04 Aralık 2013. <http://www.internethaber.com/kurtlere-yapilan-katliamda-sok-belge-614465h.htm>

14 Jongerden, Joost vd. 2009. "Türkiye Kürdistanı'nda Kontrgerilla Stratejisi Olarak Çevre Tahrifatı", *Toplum Kuram*, Sayı 1, 74.

15 1978'de Diyarbakır'ın Lice ilçesinin dağlık bir köyü olan Fişte yapılan toplantıda hareket partileşme kararı alır ve adını Partiya Karkêren Kurdistan (PKK) olarak deklare eder.

16 Jongerden, Joost vd. 2009. "Türkiye Kürdistanı'nda Kontrgerilla Stratejisi Olarak Çevre Tahrifatı", *Toplum Kuram*, Sayı 1, 75-77.

Doğanın/kırsalın gerillanın yaşam alanı hâline gelmesi, hareketi sindirip yok etmek isteyen devletin “bataklığı kurutmak” için bir kez daha bütün araçlarıyla buralara yönelmesine yol açmıştır. Bu amaçla 10 Temmuz 1987’de, Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1983’te çıkarılan 2935 sayılı Olağanüstü Hâl Kanunu¹⁷ çerçevesinde Şark Islahat Planı’nın güncel versiyonu gibi olan 285 nolu Olağanüstü Hâl Bölge Valiliği İhdası Hakkında Kanun Hükmünde Kararname’yi¹⁸ kabul etti. Bu kararnameyle birlikte Şark Islahat Planı çerçevesinde 5. Umum Müfettişliği alanına da giren Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Hakkari, Mardin, Siirt, Tunceli ve Van illerini kapsayan Olağanüstü Hâl Bölge Valiliği ihdas edilmiştir. 1990 ile birlikte Şırnak ve Batman da il olduktan sonra OHAL kapsamına alınmıştır. 1990 aynı zamanda OHAL valisinin yetkilerinin artırıldığı yıldır. Kararnamedeki değişikliklerle, OHAL Valisi “güvenlik yönünden gerekli düzenlemeleri yapabilmek için geçici veya sürekli olarak görev alanı içinde bulunan köy, mezra, kom ve benzeri yerleşim birimlerini boşalttırabilir, yerlerini değiştirebilir, birleştirebilir ve bu maksatla gereken kamulaştırma ve diğer işlemleri re’sen [kendi başına, kimseye bağlı olmaksızın] ve ivedilikle yapabilir” tanımlaması kabul edilmiştir. Bu değişikliklerle birlikte OHAL Valisi “diğer işlemleri” kimseye bağlı olmaksızın yapabilmektedir. Bu sayede hem köy boşaltmalarının hem de her türlü resmi ve gayri resmi uygulamanın “yasal” zemini hazırlanmıştır.¹⁹ Bu düzenlemeye paralel olarak 1993 yılının Şubat ayında Turgut Özal’ın Süleyman Demirel’e gönderdiği “çok gizli-zata mahsus” kaşeli dosyadaki raporda hâli hazırda had safhaya ulaşmış köy boşaltmaların devam etmesi isteniyordu. “Çözüm için öneriler” başlığı altında şu satırlar vardır.

En kritik yerlerden başlayarak Güneydoğu’daki dağlık bölgelerden köy ve mezarların tedricen boşaltılması ve bir plan dâhilinde, ülkenin batı kesimlerine serpiştirilerek yerleştirilmesi düşünülmelidir. Bölgede cazibe merkezleri olarak belirlenecek bazı illere yatırım ve yerleşme için özel bir teşvik sistemi uygulanarak, yatırım ve yerleşme için çekici hâle getirilmeli, böylece kırsal kesimin boşaltılması teşvik edilmeli ve kolaylaştırılmalıdır.²⁰

17 Resmi Gazete ilan tarihi ve sayı: 27. 10. 1983; 18204

18 Resmi Gazete ilan tarihi ve sayı: 14. 7. 1987; 19517

19 Yetkileri genişletilmiş 1990’ların OHAL Valileri ile 1930’ların Umum Müfettişleri arasında da oldukça fazla benzerlik olduğu söylenebilir. Örneğin 1935 Tunceli Kanunu ile birlikte Dersim bölgesine atanan ve asker-vali olan Umum Müfettiş’e emniyet ve asayiş noktasında gerekli gördüğü, kişi, aile ve köyleri vilayet içinde veya vilayet dışında bir yere sürgün etme ile birlikte idam yetkisi de verilmiştir. Kanunun tam metni için bkz. Düstür, Terip 3, Cilt 17, 165-170. Ayrıca kanunun detaylı bir incelenmesi için bkz. Beşikçi, İsmail (1991). *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*, İstanbul, Belge Yayınları.

20 Yayman, Hüseyin. 2011. *Türkiye’nin Kürt Sorunu Hafızası*, Ankara, Seta Vakfı Yayınları, 297-302.

Bütün bu yasal düzenlemelerle birlikte Türk devletinin kuruluşunun ilk yıllarından bu yana Kürdistan'da doğa/ekoloji tahribatı bağlamında yaptıklarının 90'lardaki karşılığı dört uygulama alanı üzerinden ele alınacaktır. Birbiriyle ilişkili olan bu uygulamalar ve bunların devletçe yapılma nedenleri kısaca şöyle: (1) PKK'nin mali, insan, lojistik ve bilgi kaynağını kesmek için köylerin boşaltılıp/yakılıp köylülerin kırsaldan sürülmesi; (2) gerillanın gizlendiği ve korunduğu ormanların yakılması ve birçok yerin bombalanmasıyla gerillaya sığınacağı alan bırakılmaması, (3) doğrudan gerillanın hayatına kast etmek ve yine gerillanın sığındığı doğayı tahrip etmek için kimyasal silah kullanımı ve (4) Kürdistan'ın birçok yerine barajlar kurarak gerillanın geçiş güzergâhlarını ve yollarını su altında bırakmak. Bütün bunlar ve daha başka uygulamalar yan yana koyulduğunda Türk devletinin, Kürtleri ve Kürdistan coğrafyasını, bir daha kendine tehlike olabilecek hiç kimsenin ve hiçbir yerin kalmayacağı şekilde tahrip etmeye, yok etmeye çalıştığı ve bu konuda kısmen de başarılı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla devletin Kürdistan coğrafyasındaki tahribatını sadece PKK'ye karşı mücadele ekseninde okumak biraz eksik olacaktır. Çünkü yukarıda da değinildiği gibi Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana devam eden tahribatla birlikte devlet, tıpkı ormanları yakarak ağaçlara yaptığı gibi bir bütün olarak Kürtlerin "kökünü kazımak" ve köyleri bombalayarak, insanları zorla göç ettirerek onları tarihsizleştirmek, "köksüzleştirmek" istemiştir. Bu ilişkisellik içinde bakıldığında, doğa/ekoloji tahribatının sadece düşük yoğunluklu savaşın taktiksel müdahalesinden çok, devletin Kürtler üzerindeki stratejik planlamalarından biri olduğu görülecektir.²¹

1. Köy Boşaltmaları /Yakmaları²²

Özellikle köy yakmak için oluşturulmuş askeri birliklerin²³ gerçekleştirdiği köy yakmaları/boşaltmaları genelde zorunlu göç ile ele alınmış, boşaltma yöntemi olarak yakmanın köy ekolojisine verdiği zararlar daha çok ikinci planda kalmıştır. Öncelikle, önemli oranda bir nüfusun aniden kırsaldan çıkarılması, çıkarılanların oradaki bütün faaliyetlerinin de son bulması demektir. Dolayısıyla tarım ve hayvancılık üzerinden işleyen ekonominin köy çevresinde oluşturduğu görece dengeli köy ekolojisinin

21 Türk devletinin benzer uygulamaları Ermenilerin ve Rumların yaşadığı coğrafi bölgelerde ve yaşam alanlarında görmek mümkündür. Türk ve müslüman olmayan herkesi yok etmek ya da asimile etmek üzerine kurulan Cumhuriyet rejiminin mekânla kurduğu ilişki, öteki ve etnik/dinsel farklılıkla kurulan ilişkiyle büyük bir uyum içerisindedir.

22 Bundan sonra kolay okunması açısından sadece "köy boşaltmaları" kavramı kullanılacaktır.

23 "Askerden itiraf: Biz köy yakma taburuyduk", 29 Kasım 2013. http://www.radikal.com.tr/turkiye/askerden_itiraf_biz_koy_yakma_taburuyduk-1159979

bir anda altüst olduğu söylenebilir.²⁴ Ayrıca köylerin yakılarak boşaltılmasının hem köydeki arazi ve ağaçlarda hem de köy çevresinde ölümcül tahribata yol açtığı herkesçe bilinmektedir. Köy ve çevresinin oluşturduğu ekosistemdeki hayvanların birçoğu bu yakma olaylarında telef olurken, kırsaldan giden insanların kendileriyle götürmeyecekleri hayvanları bırakmaları hayvanlar arasında dengesiz bir çoğalma ya da azalmaya da yol açmaktadır.²⁵

Tahribatın boyutlarına rakamlarla bakılacak olursa 1980'lerin sonlarından 2000 yılına kadar 3000 kadar köyün boşaltılıp yok edilmesiyle 1 ile 3 milyon arasında insanın da zorla yerinden edildiği görülecektir.²⁶ İHD'nin 1994 sonrası oluşturduğu yıllık bilanço raporlarında ise 1994-1999 arasında boşaltılan/yakılan köy ve mezra sayısı 1884 olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla 2500'e yakın köyün, sadece 90'lı yılların ilk yarısında boşaltıldığı söylenebilir.

Tablo 1: Yıllara Göre Boşaltılan ve Yakılan Köy Sayısı

Yıllar	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Yakılan-boşaltılan köy ve mezra sayısı	1500	243	68	23	30	20

Kaynak: İHD Yıllık Bilançoları²⁷

2. Bombalama Olayları ve Orman Yangınları/Yakmaları

PKK gerillalarına yönelik yapılan bir çok askeri hareketin bombalama olayları ve orman yakmalarıyla sonuçlandığı bilinmektedir. Bu yöntem-

24 Benzer durum zorla yerinden edilenlerin yerleşmek zorunda kaldığı kent ve kasabalarda da görülmektedir. Kitlesele göçün yaşandığı bu yerlerde hem çevre hem de kent dokusu, alt yapısı hazırlanmamış bu ani göçlerin etkisiyle bozulmaktadır.

25 Köy boşaltmaları hakkında Mayıs 2013'te yaptığım bir görüşmede, görüşülen kişi bu konuda şöyle bir anekdot anlatmıştı: Mardin Kızıltepe'de, köylerinde karakol olduğu için boşaltılmayan ancak kendi köylerine yakın 11 köyün boşaltılmasından sonra eşek sayısında çok ciddi bir artış olmuş. Hemen hemen her yerde dolaşan eşekler, gece karakolun etrafında otarken askerlerce gerilla sanılıp sürekli ateş edilerek öldürülüyorlarmış. Durumla baş edemeyen askerler bir süre sonra gündüz eşek avına çıkmaya ve eşekleri gördükleri yerde öldürmeye başlamışlar. Arkadaşım, okulların duvarının önünde kurşuna dizilen eşeklerden bahsetti, leşlerini öğrencilerin alıp olabildiğince uzağa attığı.

26 Jongerden, Joost vd. 2009. "Türkiye Kürdistanı'nda Kontrgerilla Stratejisi Olarak Çevre Tahribatı", *Toplum Kuram*, Sayı 1, 74.

27 "İnsan Hakları İhlalleri Bilançoları" 05. Kasım 2013. <http://www.ihd.org.tr/index.php/raporlar-mainmenu-86/bilanar-mainmenu-99.html>

le bir yandan PKK'ye kayıplar verdirmek istenirken bir yandan da gerilimin bölgede sığınabileceği, gizlenebileceği bazı bölgelerin yok edilmesi amaçlanmaktadır. Kürdistan'da bütün bunlar yapılırken, yaşananlar, devlet güdümlü ana akım medyanın manipülasyonu ile Türkiye kamuoyunda görünmez kılınmıştır. Hatta Kürdistan'da ormanları yakan failer /askerler, ana akım medyayla birlikte Akdeniz ya da Ege bölgelerinde de çıkan yangının söndürücüleri olarak gösterilmiş ve çevre dostu olarak kahramanlaştırılmıştır. Bu görmezliğe/görünmezliğe karşı gerek kamuoyu oluşturmak ve yapılanlara dur diyebilmek gerekse de hakikatin ortaya çıkması için Kürt milletvekillerince meclise verilen soru önergeleri ya cevaplanmamış ya da birbiriyle çelişkili cevaplar verilerek geçiştirilmiştir. Örneğin Çevre ve Orman Bakanı Veysel Eroğlu orman yangınlarıyla ilgili sorulan aynı soruya iki yıl arayla birbiriyle çelişkili yanıtlar verebilmiştir. 2008'de Hakkari Milletvekili Hamit Geylani'nin 1990-2008 arasında Kürdistan'da kaç tane orman yangınının çıktığı, kaç hektar yandığı ve bunların yerine ne kadar ağaç dikildiğine dair sorusuna bakanın cevabı şöyle olmuştur.²⁸ “Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde 1990-2008 yılları arasında 390 orman yangını çıkmış olup, bu yangınlarda 9.100 hektarlık ormanlık alan zarar görmüştür... Yanan alanların tamamı bakanlığımızca ağaçlandırılmaktadır”. Bakan Veysel Eroğlu, Iğdır Milletvekili Pervin Buldan'ın 2010'daki aynı sorusuna ise şöyle cevap vermiştir.²⁹ “Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde son yirmi yıl içerisinde çıkan orman yangınları sonucunda 5.649 hektarlık alan zarar görmüştür... Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki ormanların hâkim ağaç türü meşe olup, bu ağaçlar biyolojileri gereği yangın sonrası yaşama yeteneğini kaybetmeyerek yeniden sürgün vermektedir. Bu nedenle yangından zarar gören meşe alanlarına ağaç dikilmemektedir”. Bakanın söyledikleri ne birbiriyle uyuşmakta ne de gerçeği yansıtmaktadır. Çünkü sadece 6 yılda 1102 bombalama / kundaklama olayı gerçekleştiren ve bir ayda 33 orman yangını çıkaran TSK'nın³⁰ 20 yıl boyunca 5000 hektardan da 9000 hektardan da kat be kat fazla ormanlık alanı tahrip / yok ettiği söylenebilir.

28 Hamit Geylani'nin sorusu ve cevabı için bkz. 30. Eylül 2013. <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/7/7-5004c.pdf>

29 Pervin Buldan'ın sorusu ve cevabı için bkz. 03 Mayıs 2013. <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/7/7-15924c.pdf>

30 Delil Fırat, “TSK bir ayda 33 alanda ormanları ateşe verdi”. 30 Eylül 2013. <http://www.sendika.org/2010/12/tsk-bir-ayda-33-alanda-ormanlari-ateşe-verdi-delil-firat/>

Tablo 2 : 94-99 Arası Kürdistan'da Bombalanan/Kundaklanan Yer Sayısı

Yıllar	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Bombalanan / Kundaklanan yer sayısı	191	184	109	127	140	351

Kaynak: İHD Yıllık Bilançoları³¹

3. Kimyasal Silah Kullanımı

Devlet Kürdistan'da'ki birçok köyü boşaltıp ormanları yakarak, dağları ve mağaraları bombalayarak bastıramadığı PKK'ye karşı kimyasal silah kullanmaktan da çekinmemiştir. Mayıs 1997'de taraf olduğu Kimyasal Silahların Yasaklanması Sözleşmesi'ni³² (CWC) de ihlâl eden Türk devleti, Kürt milletvekillerinin bu konudaki soru önermelerini de kısaca "kullanılmamıştır" diyerek orman yangınlarındaki kayıtsızlığını burada da göstermiştir.³³

Kimyasal silah kullanımıyla ilgili devletin "derin" sessizliği ve birçok olaydaki onlarca görgü tanığına rağmen yapılmayan inceleme ve/veya soruşturmadan dolayı bu konu "iddia" olarak kalmış ve bu konuda kamuoyu yeterince bilgilendirilmemiştir. Konuyla ilgili tek istisna Şırnak'ın Silopi İlçesi'ne bağlı Ballıkaya (Bilika) Köyü yakınlarında 11 Mayıs 1999 tarihinde gerçekleştirilen ve 20 PKK gerillasının kimyasal silahlarla öldürüldüğü operasyondur. Türk devletinin kimyasal silah kullandığı operasyonda atılan kimyasal gazın tüpünün gerillalarca bulunarak Almanya'ya gönderilmesinden sonra ispat edilmiştir. Almanya'da kriminal laboratuvarda incelenen tüpün kimyasal madde içeren ve öldürücü niteliğe sahip kimyasal gaz olduğu verilen raporla netleşmiştir. Daha sonra operasyonun görüntüleri Roj TV tarafından da yayınlanmış, olay, yaşandığı dönemde büyük yankı yaratmış ve konu Alman Demokratik Sosyalizm Partisi (PDS) tarafından Alman Meclisinin gündemine getirilmiştir. Ayrıca

31 "İnsan Hakları İhlalleri Bilançoları", 11 Mayıs 2013. <http://www.ihd.org.tr/index.php/raporlar-mainmenu-86/bilanar-mainmenu-99.html>

32 "Türkiye'de Yaşanan Çatışmalı Süreçte Kimyasal Ve Biyolojik Silah Kullanımı İddialarına Dair Rapor", İnsan Hakları Derneği Diyarbakır Şubesi, 27 Kasım 2013. <http://www.ihddiyarbakir.org/UserFiles/210653%C4%B0HDK%C4%B0MYASAL%20S%C4%B0LAH%20KULLANIMI%20RAPORUU.pdf>

33 Örneğin BDP Diyarbakır Milletvekili Nursel Doğan'ın 22-24 Ekim 2011 tarihleri arasında Hakkari'nin Çukurça İlçesi'ndeki Geliye'de Tiyerê (Kazan Vadisi) kimyasal silah kullanımına dair soru önergesi ve önerenin cevabı için bkz. 27 Kasım 2013. <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-1127s.pdf> ve <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-1127sgc.pdf>

Türk medyasının aksine AP ve Reuters gibi uluslararası haber ajansları olaya geniş yer vermişlerdir.³⁴

Tablo 3: Kimyasal Silah Kullanımı İddialarına Dair İstatistikler

Kullanılan kimyasal silah türü, kullanıldığı yer ve sonuçları	Sayısal karşılıkları
Militanlara Yönelik Kimyasal Silah Kullanımı	39
Doğa ve Araziye Yönelik Kimyasal Silah Kullanımı	5
Biyolojik Silah Kullanımı	2
Kimyasal Silah Kullanımı Sonucu Yaşamını Yitiren Gerilla Sayısı	437

Kaynak: İHD İnsan Hakları İhlalleri Bilançoları³⁵

Yukarıda da değinildiği gibi devletin kimyasal silah kullanımına dair yeterince veri bulunmamakla birlikte İHD yaptığı çalışmalar ve yayınlarla birçok olayın belgelerini ve tanıklıklarını kamuoyuyla paylaşmıştır. İHD'nin bu çalışması Türk devletinin Kürtler ve Kürdistan üzerine uyguladığı yüz yıllık politikaların geldiği noktayı göstermesi açısından oldukça önemlidir. Devletin geldiği noktayı anlamak için İHD'nin kimyasal silah kullanımına dair hazırladığı rapordaki tanıklıklara bakmak bile yeterince şey söyleyecektir. İHD kayıtlarına göre 1990'larda bilinen ilk kimyasal silah kullanımı 17 Mayıs 1994'te gerillaya katılmaya giden 22 dersane öğrencisi ve 6 PKK gerillasının ölümüyle sonuçlanan Bezar Dağı operasyonudur.

Malatya ve ilçelerinde 22 dersane öğrencisi genç 16 Mayıs [1994] günü dağ yoluna düştüler. Görgü tanıkları bir minibüsle Bezar Dağı'na doğru "Piknik yapmaya gidiyoruz" diye çıkan gençlerin sanki düğüne gider gibi neşeli olduklarını anlatıyor. Dağın yamaçlarına geldiklerinde minibüsten inen gençler, günde yüzlerce aracın geçtiği yolun kenarında olan ve üstünde ne bir ağaç ne de bir kayayı barındırmayan Bezar'a tırmanmaya başladı. Belirlenen ortak noktada 6 PKK'li ile buluşan gençler geceyi dağda geçirdi. Ertesi gün ise kimilerine göre ihbar kimilerine göre ise bir itirafçının ifadeleri doğrultusunda askerler Bezar Dağı'nı çembere aldı. Ve tarih 17 Mayıs'ın sabah saatlerini gösterdiğinde Adıyaman ve Diyarbakır'dan havalandan askeri helikopterler Bezar Dağı'nın üstünden uçarken, yamaçlardan ise binlerce asker 22 silahsız sivil ve 6 PKK'linin etrafını sarmıştı. Anlatıma göre 6 PKK'li, 22 silahsız sivil dağın yukarılarına doğru çıkararak kendini korumaları ve askerlerle karşılaşılırsa teslim olmaları için ikna etti. PKK'liler gençleri korumak için yolu keserek askerleri beklemeye baş-

34 A.g.y. 10-11.

35 A.g.y. 7.

ladı. Burada çıkan çatışmada aralarında İrfan Çintay'ın da bulunduğu 6 PKK'li yaşamını yitirdi. Aynı saatlerde çevrede bulunan Şêxbor, Bowik, Qotr köylülerinin gözü önünde çıplak dağın orta yerinde ellerinde tek silah olmayan 22 gencin başına kobra helikopterleri bomba yağdırdı. Alev topuna dönen Bezar'da ellerini teslim olmak için havaya kaldırmış gençler, 3 saat süren bombardıman sonucunda öldürüldü. Dönemin görgü tanıkları, yaşamını yitiren gençlerin vücudundaki yanıkları ve dağa yayılan ağır kimyasal kokusunu hâlâ dün gibi hatırlıyor.³⁶

4. Güvenlik Barajları

Türk devleti 90'lar boyunca PKK'nin hinterlandı olan köyleri boşaltarak, gerillanın barınma, gizlenme ve korunma alanları olan ormanları yakarak hareketi sindirmeye çalışmış ancak bir türlü başarılı olamamıştır. 2000'ler ile birlikte devlet Kürtleri ve Kürdistan coğrafyasını kontrol altına almak için yeni bir uygulama geliştirmiştir. Dünyada başka benzeri olmayan ve Türk devletinin literatüre kazandırdığı kavramla Kürdistan'da "güvenlik barajları" inşa etmiştir. Kürdistan'ı dilimlemek,³⁷ kontrol altına almak için kurulan barajların birbiriyle bağlantılı çeşitli işlevleri olduğu söylenebilir. Tarihsel kültürel kalıntıları yok etmek, köy yakmaları/boşaltmalarının başka bir yöntemle -yerleşim alanlarını su altında bırakarak- göçün devamlılığını sağlamak, akarsu yataklarını değiştirerek ekolojiyi tahrip etmek ve tabii ki sınır güvenliğini korumak. Devlet, güvenlik barajlarıyla bir yandan sınır güvenliğini sağlarken bir yanda da Kürt halkını (Türkiye Kürdistan'ı ile diğer parçaları) birbirinden ayırıp izole etmektedir. Bütün bu amaçlara uygun olarak Devlet Su İşleri, yatırım programının etüt-proje kapsamına sınır güvenliği sebebiyle aldığı Şırnak ve Hakkari'deki toplam 11 barajın katı proje yapımını 2007'de ihale etmiş ve tamamlamıştır.³⁸ Yedisi Şırnak'ta dördü Hakkari'de olan barajlar şunlardır.

1. Şırnak- Silopi Barajı Proje Yapımı
- 2.Şırnak Barajı Proje Yapımı
- 3.Şırnak- Uludere Barajı Proje Yapımı
- 4.Şırnak- Ballı Barajı Proje Yapımı

36 A.g.y. 7-8.

37 CHP'nin 9. Bürosu'nun 1944'te hazırladığı Azınlık raporunda geçen ve Kürdistan'da izlenecek iskan politikasının " "Temsil (asimile) edilmesi istenilen milletin coğrafyasının parçalanması ve bu suretle topluluğunun bozulması" ilkesiyle yapılmalıdır" ifadesiyle dillendirilmesi oldukça manidardır. Raporun tamamı için bkz. Bulut, Faik. 1998. *Kürt Sorunu'na Çözüm Arayışları*, Ankara, Öz-ge Yayınları, 168-192.

38 T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü 2007 Yılı Faaliyet Raporu, Sy142.

- 5.Şırnak- Kavşaktepe Barajı Proje Yapımı
- 6.Şırnak- Musatepe Barajı Proje Yapımı
- 7.Şırnak- Çetintepe Barajı Proje Yapımı
- 8.Hakkari- Çocuktepe Barajı Proje Yapımı
- 9.Hakkari- Gölgeiyamaç Barajı Proje Yapımı
- 10.Hakkari- Beyyurdu Barajı Proje Yapımı
- 11.Hakkari- Aslandağı Barajı Proje Yapımı.³⁹

2008'de yapımına başlanan bu barajlarla birlikte Şirnex-Qilaban'dan (Uludere) Colemêrg (Hakkari) Çelê'ye (Çukurca) kadar sınırı oluşturan dağlık bölgede bulunan derin vadilerin su ile doldurulması planlanmaktadır. Barajlarla sağlanacak "güvenlik" beklentisinin yanında Kürdistan'ın belli bazı bölgeleri insansızlaştırılmaktadır.⁴⁰ Yine bu barajlarla birlikte, yukarı Mezopotamya'dan akan Dicle nehrinin Kasrik Boğazı'ndan başlayarak, Şırnak'ın Bestler-Dereler bölgesinde bulunan Hezil Çayı'na kadar olan bölgenin sular altında kalması ve Dicle nehri kıyısındaki tarihi mirasların yok olması söz konusudur. Kasrik Boğazı'nın hemen yanından başlayarak Feki Teyran Camisi, Finike Kalesi, Asur Kaleleri, Timurlenk Pençeleri, Alaattin Kasrı ve Kalesi ve bunlar gibi birçok tarihi eseri sular altında kalacaktır. "Sınır güvenliği" adı altında yapılan bu barajlar bir taraftan bölgedeki insanların birbirinden uzaklaşmasını ve bu bölgeden insan geçişinin engellenmesini sağlarken, öteki yandan tarihi, kültürel ve doğal yaşam alanlarının yok olmasının sebebi olacaktır.⁴¹

39 A.g.e. 142.

40 Abdurrahman Gök, "Güvenlik Barajları Uğruna Yaşam Soluyor". 30 Eylül 2013 http://www.ozgur-gundem.com/?haberID=47134&haberBaslik=G%C3%BCvenlik%20barajlar%C4%B1%20u%C4%9Fruna%20ya%C5%9Fam%20soluyor&action=haber_detay&module=nuce

41 TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 52, 13. Birleşim, 4 Kasım 2009 (Demokratik Toplum Partisi (DTP) Meclis Araştırması Önergesi)